

Vývoj obyvateľstva a sídelné premeny mesta Brezno

Miloš BAČÍK

Abstract: *The town is a complex and heterogeneous subject of geographical research. It represents a relatively open area in the country characterized by a high concentration of human activities and intense mobility of population. The mobility can be observed inside as well as outside the town. In the geography of settlements, problems of the population are rather significant. They help to determine geographical borders of the town and its districts, they enable to determine the degree of urbanization, economic situation, economic structure, age, social and educational structure. The problems of the population also determine prospective size of the settlement or contribute to a better understanding of its further development. To sum up, these problems enable us to solve a wide range of practical tasks. In the submitted study, we attempt to characterize the development of Brezno population in the years 1970 and onwards. The work draws on the statistical data from two primary statistic sources - census of the population and statistics on the population movement.*

Keywords: *number of population, development of population, statistic data, natural movement of population, net migration, total increase, town*

Úvod

Mesto je zložitým a rôznorodým objektom geografického štúdia. Sídelný geograf študuje geografické prostredie mesta, príčiny jeho vzniku a vývoja, analyzuje funkcie mesta, podáva charakteristiku jednotlivých urbanistických obvodov a v neposlednom rade študuje najrozmanitejšie vzťahy spájajúce mesto s jeho zázemím. Demogeograf skúma obyvateľstvo na základe jeho početného vývoja, rozmiestnenia a dynamiky. Študuje parametre populácie a celý rad špecifických znakov tvoriacich jeho štruktúru.

Problémy obyvateľstva majú v humánnej geografii značný význam. Umožňujú určiť stupeň urbanizácie, hospodárske pomery mesta, ekonomickú skladbu, vekovú, sociálnu a vzdelanostnú štruktúru, stanovujú výhľadové veľkosti sídla a napomáhajú reálnejšie pochopiť smery jeho ďalšieho rozvoja. Pomáhajú teda riešiť celý rad praktických otázok.

V predloženej štúdií sa pokúsime o stručnú charakteristiku vývoja obyvateľstva a načrtnú sídelných premien mesta Brezno s dôrazom na časový úsek od roku 1950 do súčasnosti. Metodika vychádza z použitia tradičných metód - historickej, komparatívnej a štatistickej. Práca sa opiera o štatistické údaje z dvoch základných prameňov - zo sčítania obyvateľstva (s periodicitou spravidla desaťročnou) a bežnej evidencie pohybu obyvateľstva (s ročnou periodicitou). Cenzy poskytujú údaje k určitému dátumu a to najmä o štruktúre obyvateľstva, ale aj ďalších demografických charakteristikách. Bežná evidencia zachytáva jeho prirodzený, migračný a celkový pohyb v intercenzálnom období. Umožňuje nám tak stanoviť početný stav obyvateľstva mesta k určitému dátumu (spravidla ku koncu kalendárneho roka), ktorý sa koriguje na začiatku nasledujúceho decénia aktuálnym cenzom.

Zhodnotenie literatúry

S problematikou vývoja obyvateľstva a sídelnými premenami mesta Brezno sa môžeme stretnúť vo viacerých prácach zachytávajújúcich život obyvateľstva v minulosti i súčasnosti v širokom spektre pohľadov: geografického, demografického, etnografického, sociálneho a ekonomického. Klasickými prácami sú monografie mesta, spracované kolektívmi autorov (1965, 2005). Historickú hodnotu má vlastivedne zameraný Zemepis Horehronia (Kvietok, L., 1943) a práca Hreblaya, A. (1945) podávajúca obraz súdobých demografických pomerov mesta. Mládek, J. a kol. (1989) hodnotil vplyv ľudskej aktivity na kvalitu životného prostredia v regióne Horehronie. Štúdiu populačnej priestorovej štruktúry Horehronia sa venoval Černianský, J. (1990), vývoju obyvateľstva mesta Brezno Lobotka, V. (1990), transformácii sídelnej štruktúry Slavík, V. (1990) a syntézu socioekonomických priestorových štruktúr spracoval Mládek, J. (1990). Vývoj, rozmiestnenie a vybrané znaky štruktúry obyvateľstva okresu Banská Bystrica charakterizoval Bačík, M. (2000a, b).

Etapa do roku 1869

Mesto Brezno patrilo a patrí medzi menšie mestské sídla v Slovenskej republike. Vo svojom historickom vývoji prešlo fázami rastu, stagnácie a úpadku. Aj keď presné údaje o počte obyvateľov v minulosti nám nie sú známe, Brezno muselo mať relatívne nízky počet obyvateľov, pretože jeho geografická poloha a prírodné danosti bránili prirodzenému vývinu mesta. Sídlilo vzniklo v riečnej doline na odľahlom hornom toku Hrona, v úzkej Breznianskej kotline, obkolesenej vencom prilahlých pohorí - na severe Nízkych Tatier a na juhu Veporských vrchov, s hustým krovinatým a lesným porastom. Jeho bezprostredné zázemie bolo slabo zaľudnené, biedne a chudobné. Od nepamäti sa Brežňania zaoberali baníctvom a výrobou železa. Polymetalické rudy sa nachádzali v celom chotári najmä pod Ďumbierom a v Kumštovej, resp. v tesnej blízkosti chotára (napr. v Brezenci, Židlove, Pod Skalkou pri Hrone, na Skalke, na Banisku a na území Čierneho Baloga).

S udelením mestských privilégií a výsad uhorským panovníkom Ľudovítom I. Veľkým v roku 1380 sa vidiecke sídlo s výrazne roľníckym charakterom čiastočne transformuje na mestskú sídelnú formáciu, v ktorej dochádza k rozvoju obmedzených mestských funkcií (remeslá, obchod), čím postupne mierne vzrastá aj počet obyvateľov. Tento proces však nebol intenzívny. Mesto sa koncom 14. storočia nezačleňuje do mestského zväzu Dolnouhorských bankských miest (Niederungarische Bergstädte) a jeho hospodárska stagnácia súvisí s majetkoprávnymi spormi a územnou rozpínavosťou vlastníkov susedných panstiev - Muránskeho a Ľupčianskeho. Smutne známou udalosťou bolo vypálenie mesta v roku 1517 žoldnieri Ľupčianskeho panstva, ktorí povražďili mnoho miestnych obyvateľov. Ani nasledujúce obdobie (turecká hrozba, stavovské povstania) neprinieslo do rozvoja mesta nič pozitívne. K obratu dochádza v polovici 17. storočia. Mesto sa dostáva z poddanskej závislosti (kúpou mestských privilégií za 12 tisíc toliarov) na úroveň slobodného kráľovského mesta. Tým sa vytvárajú podmienky pre jeho potenciálny rozvoj najmä na poli hospodárskom.

Prvý fyzický súpis obyvateľstva Brezna pochádza z druhej polovice 16. storočia. Mesto pozostávalo z námestia, Veľkej a Malej ulice, Venetie a Burgundie. Námestie bolo vyhradené predovšetkým plnoprávnym mešťanom, početným želiarom patrila Venetia a Burgundia. Súpis obsahoval spolu 201 usadlostí, z nich 103 mešťanských. Historici mesta odhadovali počet obyvateľov na tisíc (Alberty, J. a kol., 1981). Ďalší známy súpis urobili piaristi v roku 1677. Podľa neho malo mesto Brezno 1813 obyvateľov. V 18. storočí bolo viac súpisov. V rámci „*conscriptiones animarum*“, obsahujúcim demografické údaje aj o počte obyvateľov slobodných kráľovských miest malo mesto 2,1 tis. obyvateľov a bolo na úrovni Pukanca (2,2 tis.), Sabinova (2,2 tis.) a Zvolena (1,8 tis.). Mestské sídla na území Slovenska v tomto období boli malé. Takmer polovica z nich nemala viac ako 3 tis. obyvateľov (Žudel, J., 1987). Bol to dôsledok toho, že od polovice 16. storočia neboli vytvorené priaznivé podmienky pre ich rast (turecká invázia a protihabsburské stavovské povstania).

Dôveryhodnejšie, i keď nie úplne presné údaje máme z jozefínskeho sčítania, ktoré sa konalo aj s revíziou v rokoch 1785 až 1787. Jeho osobitosti i nedostatky vyplývali z vojenského zamerania, čo sa prejavilo v nerovnom zámere o jednotlivé zložky obyvateľstva a vo výbere demografických charakteristík. Mesto Brezno malo 2,9 tis. obyvateľov, 378 domov a 657 domácností (Žudel, J., 1987).

Ďalšie záznamy o počte obyvateľov máme z viacerých sčítaní, ktoré sa uskutočnili v prvej polovici 19. storočia. Ako uvádza Lobotka, V. (1990), zistené údaje o počte obyvateľov Brezna sú značne nadhodnotené, pretože sčítací komisári zahrnuli k obyvateľom samotného mesta aj obyvateľstvo početných osád v zázemí rozsiahleho breznianskeho chotára. Sčítania označované v odbornej literatúre ako bachovské sa uskutočnili v rokoch 1850 a 1857. Podľa nich malo Brezno 3,7 tis. resp. 4 tis. obyvateľov. Sú to znova nediferencované údaje, už ale nie veľkého ale tzv. malého breznianskeho regiónu, kde do Brezna je zahrnutá sídlitná koncentrácia Mýta pod Ďumbierom a bližšie pásmo tvorené Bujakovom, Halnami, Vagnárom a Padličkovou (Lobotka, V., 1990). Uvedený autor s ohľadom na viaceré aspekty (napr. celkový nízky rast obyvateľstva medzi sčítaniami, epidémie cholery, hladomor, straty obyvateľstva v revolučných rokoch v polovici 19. stor.) odhaduje počet obyvateľov na 2,9 tis. resp. 3,1 tis. v roku 1857.

Etapa 1869 - 1950

Súpisy uskutočnené do polovice 19. storočia podávali iba približný počet obyvateľov mesta Brezna. Spoľahlivé údaje o počte obyvateľstva máme k dispozícii až od roku 1869. Ním sa začala nová etapa populačných cenzov v Uhorsku, ktoré sa periodicky opakovali do súčasnosti. Výsledky týchto sčítaní sú uvedené v tabuľke 1.

Z porovnania údajov v tabuľke 1 je zrejмый pozvoľný vzrast obyvateľstva mesta Brezno do roku 1950. Za dobu vyše osemdesiat rokov počet obyvateľov vzrástol o vyše 3 tis. Rast však nebol kontinuálny. Už v počiatocnom období dochádzalo k poklesu počtu obyvateľov resp. jeho prírastky boli nízke. V matričných záznamoch uvádzané demografické údaje nesignalizovali prirodzený úbytok obyvateľstva. Ani masové epidémie a hlad nepostihli skúmané územie. Tou pravou príčinou nízkeho vzrastu obyvateľstva boli dôvody hospodárske, ktoré sa premietli do migrácie prebytkov obyvateľstva. V okolí mesta zanikali banské prevádzky. Postupne sa rúcal cechový systém a do ťažkostí následkom krízy z nadvýroby sa dostalo aj poľnohospodárstvo. Na prelome storočí zanikla najstaršia železodielňa na území Brezna - Bujakovské železiarne (produkuje tyčové železo a plechy). Na ich mieste vznikla lepenkáreň. V roku 1907 bola v Zadných Halnoch postavená parná píla. Podľa písomných dokumentov dochádzalo v tomto období k urbanistickej prestavbe mesta. Drevené objekty v centrálnom priestore postupne zanikali a na ich mieste sa stavali kamenné a tehlové budovy. Erár vkladal značné investície najmä do rozvoja susedných sídiel Podbrezovej, Hronca a Piesku. Vybudovaním železnice, ktorej stavba prebiehala v dvoch etapách (I. etapa z Banskej Bystrice do Podbrezovej a II. etapa z Podbrezovej cez Brezno do Tisovca) sa zlepšila dopravná dostupnosť mesta. Tento investičný stimul však neoživil podnikanie a rozvoj obchodnej funkcie mesta do takej miery, aby transformoval tradičný spôsob života. Naopak ten sa posilnil imigráciou prvých „vrchovcov“ z podpolianskych lazov, ktorí si kupovali príľahlé usadlosti. Priaznivejší demografický vývoj bol prerušený výraznou deštruktívnou fázou v rokoch prvej svetovej vojny. Dochádzalo k zreteľnému poklesu natality a následne prirodzenému prírastku obyvateľstva. Po rokoch útlmu sa znovu dosiahla prevaha narodených nad zomretými, len krátkodobo bola prerušená masovou epidémiou španielskej chrípky. Cenzus z roku 1921 v meste Brezno vierohodne evidoval tieto skutočnosti. So vznikom prvej Československej republiky sa aktivizoval jeho spoločenský život. Mesto bolo administratívnym sídlom politického okresu Brezno, ktorý patril do župy XVIII (Zvolenskej). Mal okresný súd a berný úrad, štátnu meštiansku školu pre chlapcov a dievčence, dvojročnú školu roľnícku, všeobecnú mestskú nemocnicu a úverovú banku s akciovým kapitálom tri milióny korún (Klíma, S., 1921). Aj napriek uvedeným aktivitám si i naďalej mesto zachovalo agrárny charakter. Navyše nedostatočne rozvinutý priemysel a chýbajúce pracovné príležitosti podmieňovali ďalšiu migračnú vlnu. Takmer dvesto Brežňanov v dvadsiatych rokoch emigrovalo do Ameriky.

Vývoj obyvateľstva sa dynamizoval v tridsiatych rokoch. Relatívna miera rastu bola na úrovni 26 % a dosiahnutý prírastok takmer 1,3 tis. obyvateľov bol najvyšší v celom sledovanom období (Tab. 1). Príčin bolo viac. Populačný prírastok nemožno spájať s vidieckym preľudnením, pretože silný antagonizmus, ktorý pretrvával pri vidieckom roľníckom obyvateľstve k mestskému spôsobu života ani nedovoľoval, aby chudobní vidiečania migrovali do mesta. Navyše magistrát mesta preferoval len primitívne formy ekonomického rozvoja. Samotní Brežňania však postupne strácali záujem o pôdu a jej obrábanie a tak rozľahlý kataster osídľovali vrchári z podpolianskych lazov. Už okolo roku 1930 bolo na území mesta Brezno do štyristo lazňikov z kopaničiarskych osád detvianskeho chotára - Detvianskej Huty, Lomu nad Rimavicou a Hriňovej. Práve toto spoločenstvo výrazne ovplyvnilo demografické pomery (najmä prirodzený a migračný prírastok). Ďalšou príčinou rastu boli finančné zdroje, ktoré sa kumulovali v rukách miestnych drobných podnikateľov - remeselníkov. Umožňovali rekonštruovať dielne a rozširovať výrobu. Stali sa stimulom pre časť remeselníkov, žijúcich na vidieku, aby predali dom s pozemkom a natrvalo sa usídlili v meste. Značný prírastok obyvateľstva bol príčinou posilnenia obchodnej funkcie. Mesto rozširovalo svoju maloobchodnú sieť a zväčšovalo počty pracovných síl. Pracovné miesta sa vytvárali aj vo verejnej správe. Rozvojom turistiky sa práve v tomto období vytvárali podmienky pre vznik modernej gastronómie a hotelierstva. Väčšinou takýmto spôsobom vzniknuté pracovné príležitosti s ochotou prijímali obyvatelia blízkeho vidieckeho sídiel. Nakoľko pracovali v meste, po čase ak im to finančné prostriedky umožnili, sa sem aj natrvalo presídlili.

Stavebná činnosť bola usmerňovaná starým zastavovacím plánom. Dochádzalo k regulácii Hrona, postavali sa verejné komunikácie. Priestor medzi námestím, korytom Hrona a železničnou stanicou sa zahustil obytnými a verejnými budovami s novou uličnou sieťou. Vilové štvrtky vznikali na nábreží

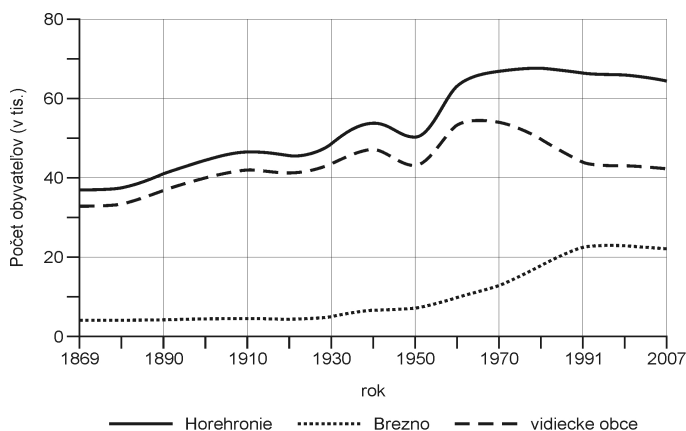
Hrona. Na ulici Československej armády vybudovali rozsiahly komplex delostreleckých kasární a v roku 1938 bolo znovu otvorené gymnázium (Štátna československá reálka). Rozvoju mesta napomohlo aj napojenie existujúcej železničnej siete na Margecany v roku 1936.

V nasledujúcom desaťročí dochádzalo k zníženiu celkového prírastku obyvateľstva. Vojnové udalosti ovplyvnili sobášnosť, natalitu a mortalitu. Násilný odsun českého a židovského obyvateľstva sa prejavil v spomalení demografického rastu.

Etapa 1950 - 1989

Mesto Brezno bolo v sledovanom období významným uzlom transformujúcej sa priestorovej štruktúry Horehronia. Môžeme ho charakterizovať ako typ pozvoľne sa rozvíjajúceho kotlinového mestského sídla. Svojím povojnovým rastom, odrážajúcim administratívny status (do roku 1960 sídlo okresu), ekonomickú a kultúrno-spoločenskú bázu sa zaradilo medzi dynamicky rastúce slovenské mestá. Zároveň nám predstavuje typ mesta, ktoré vývojom mestských aktivít nezasiahlo výraznejšie do svojho rozľahlého prímestského teritória. Tie sa koncentrovali prevažne v širokej aluviálnej nive Breznianskej kotliny pri ohybe Hrona a v území laznického osídlenia na lokalite Mazorníkovo.

Z časového radu (Tab. 1) je zrejmé, že v tomto období dochádza k najvýraznejšiemu rastu obyvateľstva v jeho celej histórii (Graf 1). Za takmer štyridsať rokov sa zvýšil počet obyvateľov mesta Brezno o 14,8 tis.

¹⁾ termínom Horehronie označujeme bývalý okres Brezno

Graf 1. Vývoj počtu obyvateľstva na Horehroní¹⁾ v rokoch 1869-2007

Nárast obyvateľstva bol podmienený viacerými faktormi. V prvom rade povojnové obdobie a hospodárske smerovanie štátu nahrávali industrializačnými tendenciami. Ideologickým zámerom politických štruktúr bolo postaviť na Slovensku v rámci prvého povojnového päťročného plánu základy ťažkého priemyslu a zvýšiť počet „robotníckej triedy“. V centrálne plánovacích dokumentoch silne akcentoval sociálny aspekt rozmiestňovania priemyselných podnikov najmä z hľadiska zapájania nových oblastí do hospodárskeho rozvoja, umožňujúci obyvateľstvu rásť príjmov a zlepšenie životnej úrovne. V Brezne sa práve v tomto období vytvárajú základy novej cesty rastu jeho ľudnatosti. Z mesta s agrárnym charakterom sa postupne vytvára mestské sídlo s dominujúcou priemyselnou funkciou. V druhej polovici štyridsiatych rokov bola schválená príslušným ministerstvom zriaďovacia listina o vytvorení národného podniku Mostáreň Brezno. S jeho výstavbou pri ľavobrežnom úseku Hrona v juhozápadnej časti mestského teritória sa začalo v roku 1947. Tento strojársky podnik, zameraný na výrobu žeriavov a mostných konštrukcií pohlcoval značnú časť štátnych financií poskytovaných mestu a bývalému okresu Brezno na regionálny rozvoj. Už samotný rozbeh výroby neumožňoval vkladať dostatok prostriedkov do bytovej výstavby mesta, ktorá sa realizovala len rekonštrukciou existujúceho bytového fondu. Stav sa mení so stabilizáciou výrobného programu Mostární a nárastom jeho produkcie. Finančné zdroje štátu umožňujú v päťdesiatych rokoch kumulovať prostriedky aj do rozvoja bytového fondu. V tomto období boli postavené podnikové byty a internát v rámci súborov päťpodlaž-

ných obytných tehlových domov. Vznikli západne od historického jadra, na severnej strane novopostavenej komunikácie, ktorá spájala centrálny priestor so železničnou stanicou. Rast obyvateľstva sa však aj napriek uvedeným aktivitám realizuje prevažne z vnútorných zdrojov, cestou prirodzeného prírastku.

V šesťdesiatych rokoch na vidieku dochádza k výrazným zmenám vlastníckych pomerov. Kolektívizáciou poľnohospodárskych pozemkov sa pôda dostáva do rúk jednotlivých roľníckych družstiev a štátnych majetkov. Uvoľnené pracovné sily tak nachádzajú uplatnenie v meste, ktoré už nestačí vlastnými zdrojmi zabezpečovať hospodársky rozvoj. Pracovné príležitosti okrem výrobných prevádzok Mostární vznikajú aj v komunálnych službách resp. iných hospodárskych odvetviach. Potreba bytov sa stupňuje a tak v druhej polovici šesťdesiatych rokov sa vytvárajú predpoklady pre rozhodujúci nárast počtu obyvateľov. Týmto zmenám nahrávala celková hospodárska politika štátu, konkrétne uznesenie vlády Slovenskej socialistickej republiky č.1/1972 - „Zásady pre realizáciu dlhodobého vývoja osídlenia v Slovenskej socialistickej republike“, v ktorom sa odporúčalo realizovať prevažnú časť hromadnej bytovej výstavby práve v sídlach obvodného významu (medzi ktoré patrilo aj mesto Brezno), a to v súlade s rozvojom výrobných síl a predpokladaným smerovaním migračných tokov (Urbion 1985). Význam mesta narastá aj v súvislosti s prijatím koncepcio-plánovacieho dokumentu „Projekt urbanizácie Slovenskej socialistickej republiky“ v roku 1976. Breznom prechádzala jedna z hlavných urbanizačných osí tzv. stredná, smerujúca zo západu od Banskej Bystrice a pokračujúca ďalej na východ s rozčlenením na Poprad a Rožňavu.

Tab.1. Vývoj počtu a celkového prírastku (úbytku) obyvateľstva mesta Brezno podľa jednotlivých cenzov

Cenzus v roku	Počet obyvateľov	Celkový prírastok (úbytok)	
		absolútny	relatívny
1869	4 121	-	-
1880	4 097	- 24	- 0,6
1890	4 210	113	2,8
1900	4 452	242	5,7
1910	4 549	97	2,2
1921 ¹	4 362	- 187	- 4,1
1930	5 014	652	14,9
1940	6 307	1 293	25,8
1950 ²	7 159	852	13,5
1961 ³	9 819	2 660	37,2
1970	12 843	3 024	30,8
1980	17 872	5 029	39,2
1991	22 469	4 597	25,7
2001	22 875	406	1,8

¹ do r. 1921 nie je zahrnuté vojsko (cenzus sa týkal iba civilného obyvateľstva)

² do r. 1950 bolo štatisticky evidované prítomné obyvateľstvo

³ od r. 1961 bolo štatisticky evidované bývajúce obyvateľstvo

Pramene vstupných údajov:

Lexikon obcí ČSSR 1850 - 1970, I/2. Federální statistický úřad, SEVT Praha (1978).

Štatistický lexikon obcí ČSSR 1982, díl 2. Federální statistický úřad, SEVT Praha (1984).

Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 1992. Štatistický úrad Slovenskej republiky, ŠEVT Bratislava (1994).

Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002. Štatistický úrad Slovenskej republiky, ŠEVT Bratislava (2003).

V tejto etape budovania mesto prekračuje svoj intravilán a prímestský sídelný priestor výrazne urbanizuje. Rýchlosť výstavby bytov do začiatku sedemdesiatych rokov však nebola príliš veľká. Príčinou bola technológia výstavby a hlavne dovtedy používaný stavebný materiál t.j. pálená tehla. Až neskôr sa vo zvýšenej miere začali používať prefabrikované betónové panely, z ktorých sa stavali štandardné viacposchodové monolitické obytné domy - paneláky. Počet bytových jednotiek rástol a to až do takej miery, že sa ich v ročnom priemere postavilo až 350. Najexponovanejší rast sa zaznamenal v rokoch 1980 až 1982. Začala výstavba viacpodlažných panelových domov s odpovedajúcou technikou a občianskou vybavenosťou na okrajovom sídlisku Mazorníkovo v južnej časti mestského teritória. Kým pri cenzu v roku 1970 bolo štatisticky evidovaných takmer 3,4 tis. trvale obývaných bytov, v roku

1991 to bolo až 7 tis. bytových jednotiek. Enormný nárast bytov sa premietol do historicky najväčšieho prírastku obyvateľov na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia (Tab. 1).

V uvedenom období došlo k zmenám v štruktúre celkového prírastku obyvateľstva. Mierne prevažujúcou zložkou sa stali imigranti. V meste sa ročne usídlilo priemerne 270 obyvateľov, v roku 1981 až 976. Prílev migrantov s diferencovanou demografickou štruktúrou sa premietol do zloženia mestskej populácie najmä z hľadiska jej pôvodu, veku, vzdelania a ekonomickej aktivity (Tab. 2). Ako uvádza Lobotka, V. (1990): „... menšia časť prišla zo vzdialených kútov Čiech a Slovenska. Ich charakteristickou črtou bola malá zamestnanecká a spoločenská mobilnosť a veľká asimilačná schopnosť. Väčšia časť migrantov pochádzala z obcí Horehronia (najmä z Čierneho Balogu). Týchto obyvateľov charakterizoval slabší asimilačný a integračný proces. Často po získaní dôchodku opúšťali mesto a vracali sa naspäť do svojho pôvodného rodiska“.

Tab.2. Vybrané ukazovatele socio-ekonomickej štruktúry mesta Brezno v období 1970 - 2001 podľa jednotlivých cenzov

Ukazovateľ / cenzus	1970	1980	1991	2001
Priemerný vek	29,2	29,4	30,6	34,8
EAO ¹ v poľnohospodárstve a lesníctve	8,1	6,8	5,7	3,4
EAO v priemysle	49,3	52,8	53,5	30,3 ²
Dokončené vysokoškolské vzdelanie ³	3,5	5,8	8,0	8,0
Počet trvale obývaných bytov ⁴	3 367	5 146	7 030	7 377

¹ ekonomicky aktívne obyvateľstvo (údaje v %)

² v r. 2001 neudalo odvetvie ekonomickej aktivity 23,1 % ekonomicky činných obyvateľov

³ z obyvateľstva staršieho ako 15 rokov (údaj v %)

⁴ v rodinných domoch, bytových domoch a ostatných budovách

Pramene:

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1970. Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu, Banská Bystrica (1974).

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980. Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu, Banská Bystrica (1982).

Sčítanie ľudu, domov a bytov 1990. Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu, Banská Bystrica (1992).

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 - základné údaje. Krajská správa štatistického úradu SR, Banská Bystrica (2002).

Etapa od roku 1990

Toto obdobie je charakteristické stagnáciou vývoja obyvateľstva takmer v každom mestskom sídle Slovenskej republiky a prechodom od kvantitatívnej urbanizácie na urbanizáciu kvalitatívnu. Výrazne ho ovplyvňujú politické zmeny v Československu v roku 1989, ktoré sa následne premietli do transformácie socioekonomických pomerov. Ich odrazom je celý rad vzájomne podmienených vzťahov hospodárskej, sociálnej a kultúrnej povahy, ktoré sa najvýraznejšie prejavujú práve v mestách, v podobe zmien priestorových štruktúr (napr. socioekonomickej, demografickej, morfologickej).

V súvislosti s celospoločenskými zmenami dochádza k prehlbovaniu sociálnych rozdielov medzi jednotlivými sociálnymi vrstvami. Ich vonkajším prejavom sú diferencované nároky obyvateľstva napr. na bývanie. Na jednej strane sa v meste Brezno objavujú izolované areály nadštandardného bývania (rodinné domy pri Ceste osloboditeľov), na druhej strane doznieva štátom dotovaná komplexná bytová výstavba (sídlisko Mazorníkovo) a vzniká potreba realizácie sociálnych bytov. Vo vnútornom meste sa oslabuje obytná funkcia na úkor obslužnej. Sprievodným javom je stagnácia obyvateľstva.

Od roku 1990 došlo k výraznej zmene vo využívaní mestského priestoru procesmi komercionalizácie a funkčnej fragmentácie. Podľa Sýkora, L. (1999) procesom komercionalizácie sa zvyšuje podiel komerčných plôch (napr. obchody, banky, administratívne budovy) v celkovej štruktúre využitia plôch. Mestský využívané plochy i neúžitky sa tak efektívizujú a intenzifikujú. Obnovuje sa vplyv polohovo diferencovanej pozemkovej renty. Do najcenejšieho priestoru, tvoreného historickým jadrom so štvorcovým pôdorysom a prilahlými ulicami Československej armády, Boženy Němcovej, Rázusovej, Kuzmányho a Chalupku prenikajú expozitúry resp. filiálky bankových domov (napr. Všeobecná úverová

banka, Slovenská sporiteľňa, Dexia banka, Uni banka, banka Slovakia), obchody (obchodný dom spotrebného družstva, ktorého stavba v roku 1984 rušivo zasiahla do pôvodnej architektúry námestia sa mení na supermarket COOP Jednota), poisťovacie spoločnosti (poisťovňa Generali, Komunálna poisťovňa) a verejné inštitúcie (napr. budova Sociálnej poisťovne, Daňový úrad). V roku 1996 sa posilňuje jeho administratívna funkcia. Brezno sa opäť stáva okresným sídlom. Priestorovým prejavom toho je lokácia úradov s okresnou pôsobnosťou (napr. všeobecnej štátnej správy, práce, sociálnych vecí a rodiny, prokuratúry, justičnej polície) vo vnútornom meste. V súlade s koncepciou nového územného plánu (schváleného v mestskom zastupiteľstve v roku 2001) sa v centrálnej mestskej zóne pristúpilo k revitalizácii južnej časti námestia generála M. R. Štefánika, riešenej ako oddychová zóna s fontánou a javiskom (Alberty, J. a kol., 2005). Postupne dochádza k vzniku komerčných plôch v dovtedy málo využívaných priestoroch (zadné traktory budov, pasáže, pivnice).

Komeracionalizácia výraznejšie zasiahla aj okrajové časti intravilánu, kde najmä pri hlavnej komunikačnej línii (cesta I/66) vznikajú nové službové a obchodné zariadenia. V západnej časti na okraji obytnej štvrte L. Novomestského je to čerpacia stanica ÖMV, pod Nemocnicou s poliklinikou vznikol obchodný reťazec Lidl, v susedstve futbalového ihriska a zimného štadióna Tesco a na rohu Švermovej ulice a ulice F. Kráľa supermarket Billa. V južnej časti pri vedľajšej komunikácii (cesta II/529 smerom na Čierny Balog) v blízkosti sídliska Mazorníkovo sa realizovala výstavba obchodného domu Real Market. V tomto teritóriu môžeme v existujúcich výrobných, skladových a dopravných areáloch názorne sledovať proces funkčnej fragmentácie, prejavujúci sa postupnou atomizáciou priestorov väčších firiem v dôsledku organizačných zmien resp. ich zániku. Názorným príkladom tohto procesu v juhozápadnej časti intravilánu je priemyselný areál strojárkeho podniku Mostáreň, v minulosti významného československého producenta a exportéra žeriavov a mostných konštrukcií prevažne do krajín Rady vzájomnej hospodárskej pomoci. Po roku 1990 prešiel viacerými organizačnými zmenami, ktoré vyústili do jeho privatizácie, atomizácie, straty výrobného programu a následne konkurzu a likvidácie. Podnik sa svojou produkčnou štruktúrou stal konkurenčne neschopným voči zahraničným firmám. Zašlú slávu tohto najvýznamnejšieho zamestnávateľa v meste dnes symbolizuje zhrdzavený znak fabriky na streche schátratej viacpodlažnej administratívnej budovy a výrobné haly viacerých firiem napr. Steel servis centrum Metalex (veľkoobchod a maloobchod s hutníckym materiálom), Brezno Industry (oceľové konštrukcie) a Pipeco Slovakia (výroba gumených rúr). S jeho úpadkom výrazne vzrástla miera nezamestnanosti obyvateľstva, nakoľko Mostárne boli výrobným podnikom, ktorý sa podstatnou mierou podieľal na tvorbe pracovných príležitostí v meste. V roku 2002 bola miera nezamestnanosti na úrovni 21,6 %. Hlavnými zamestnávateľmi ekonomicky aktívneho obyvateľstva sú vyššie uvedené firmy v areáli bývalých Mostární, ďalej Slovenka a.s. - prevádzka Brezno, SHP Harmanec a.s. prevádzka Brezno a Mäsovýroba HOB s. r. o. Z nevýrobných odvetví sú to verejné inštitúcie administratívy, školstva a zdravotníctva, ďalej privátne bankové domy a poisťovacie spoločnosti. Významným zamestnávateľom v meste bol aj rezort obrany. Do roku 2003 sídlil na ulici Československej armády vojenský delostrelecký útvar. V súčasnosti sa táto pre mesto potenciálne významná rozvojová plocha využíva ako sklad nadpočetnej vojenskej techniky.

Vychádzajúc z bilancie pohybu obyvateľstva malo mesto v roku 2007 podľa stredného stavu takmer 22,1 tis. obyvateľov. V mestskej populácii došlo na rozhraní osemdesiatych a deväťdesiatych rokov k zásadným zmenám demografického správania pod silným tlakom nových politických, hospodárskych a sociálnych pomerov v Československu. Toto správanie sa stalo produktom nepoznaných životných podmienok, najmä nezamestnanosti a nezájmu resp. ostrého vyčleňovania problematiky rodiny a populačného vývoja z verejnej správy, z činnosti vlády a parlamentu. Behom veľmi krátkej doby poklesli hrubé miery sobášnosti a pôrodnosti, znížila sa intenzita umelej potratovosti. Výsledkom bolo reprodukčné správanie, ktoré má v sebe logiku výhodnosti z pohľadu mladej generácie, ale v perspektíve sa trvalým znižovaním prirodzeného prírastku vytvára hlbší zárez vo vekovom zložení mestskej populácie (Bačík, M., 2000 a).

Hlavnou príčinou prudkého poklesu pôrodnosti bol úbytok sobášov (Tab. 3). Paradoxne početne najsilnejšie populačné ročníky žien z natalitnej vlny (v rokoch 1971-1974) dosiahli práve na začiatku sledovaného obdobia vek 21 - 24 rokov (Bačík, M., 2000b). Ročníky tejto vlny sa dostali do obdobia, ktoré bolo v predchádzajúcich desaťročiach charakterizované vysokou plodnosťou. Podiel vydatých

žien v týchto generáciách sa však v rokoch 1991 - 1995 značne znížil, pričom ženy odkladali narodenie prvého dieťaťa do vyšších vekových skupín. Teoreticky aj keby plodnosť vydatých žien neklesla, prejavil by sa ich výraznejší úbytok v nižšom počte narodených detí.

Hrubá miera úmrtnosti sa pohybovala v rozpätí 6,9 - 8,8 %. Jej špecifické miery sa v sledovanom období znižovali v celom rozsahu vekovej škály. Úbytok zomretých dojíčiat bol spôsobený nielen poklesom dojčenskej úmrtnosti, ale i nižším počtom narodených detí. Väčší efekt mal pokles úmrtnosti mužov vo veku 45-65 rokov, u ktorých zostali zachované väčšie rezervy zo šesťdesiatych až osemdesiatych rokov. Mierny pokles intenzity úmrtnosti spojený s posunom ťažiska zomretých do veku nad 70 rokov sa prejavil aj v štruktúre zomretých podľa príčin smrti. Absolútne sa najviac znížil počet zomretých na choroby obehovej sústavy, ale ich vysoký relatívny podiel zostal zachovaný. Čiastočne klesli počty zomretých na choroby dýchacieho a tráviaceho ústrojenstva, zatiaľ čo počet zomretých na novotvary sa udržiaval na rovnakej úrovni. Jedinou triedou príčin smrti podľa štatistickej klasifikácie chorôb, úrazov a príčin chorôb so vzostupom úmrtnosti boli úrazy (následkom dopravných nehôd), otravy a sebevraždy.

Tab.3. Pohyb obyvateľstva mesta Brezno v rokoch 1991 - 2007

Rok	Natalita ¹	Mortalita ²	Imigrácia ³	Emigrácia ⁴	Počet obyvateľov ⁵
	na 1 000 obyvateľov				
1991	15,7	8,1	18,7	18,4	22 598
1992	14,1	8,2	18,0	17,4	22 745
1993	14,6	7,0	18,7	18,9	22 913
1994	13,2	7,4	13,6	16,4	22 981
1995	11,5	7,3	10,7	14,7	22 988
1996	12,1	6,9	8,2	12,5	23 007
1997	9,9	7,3	10,4	12,4	23 018
1998	9,9	8,1	9,5	15,9	22 912
1999	10,3	7,2	7,7	11,7	22 891
2000	9,1	8,3	10,4	12,2	22 871
2001	8,2	7,3	9,6	14,8	22 772
2002	9,7	8,5	9,3	15,4	22 728
2003	8,8	8,8	10,9	17,8	22 573
2004	9,9	7,0	9,0	18,9	22 417
2005	10,2	9,6	10,1	16,0	22 297
2006	8,9	8,2	14,4	18,5	22 221
2007	9,5	8,9	11,8	17,3	22 116

¹ koeficient živorodnosti

² hrubá miera úmrtnosti

³ hrubá miera imigrácie

⁴ hrubá miera emigrácie

⁵ k 31. 12.

Pramene vstupných údajov:

Obyvateľstvo okresu Banská Bystrica podľa obvodov a obcí v rokoch 1991 - 1995. Okresné oddelenie štatistického úradu SR, Banská Bystrica (1996).

Pohyb obyvateľstva Banskobystrického kraja. Krajská správa štatistického úradu SR, Banská Bystrica (1996 - 2008).

Veľmi nízka úroveň pôrodnosti a plodnosti nemohla byť biologicky vyvážená znížením úmrtnosti, čím dochádzalo k poklesom hodnôt prirodzeného prírastku až do takej miery, že v roku 2003 mal prirodzený prírastok nulovú hodnotu. Pokles sobášov bol zákonitým dôsledkom zmenených vonkajších podmienok sobášnosti. Skončila protektorská povinnosť štátu, prejavujúca sa plošnými masívnymi finančnými a sociálnymi podporami. Ekonomický tlak viedol adeptov manželského zväzku

k zodpovednejšiemu zváženiu dôsledkov tohto kroku, ktorý nemohla ovplyvniť ani pomoc rodičov, mnohokrát nedisponujúcich finančnou hotovosťou potrebnou pre mladých ľudí k získaniu a zariadeniu bytu. Počet rozvodov stagnoval, pristúpili majetkovoprávne problémy, u mnohých manželských párov vznikla skôr nebyvalá závislosť partnerov na spoločnom majetku, ale i spoločnom zadĺžení. Od roku 1991 je zrejmy úbytok umelých prerušení tehotenstva. Paradoxne s poklesom potratov dochádzalo k poklesu narodených detí. Príčinu treba hľadať v rozšírení antikoncepcie a oslabení vôle k rodičovstvu. Len okrajový vplyv v tomto smere malo protipotratové ťaženie katolíckej cirkvi.

Výraznejšie sa znížila intenzita priestorovej mobility obyvateľstva. Do mesta migrovalo menej ľudí ako sa z neho vysťahovalo (napr. v období 1996 - 2001 sa prisťahovalo 1,3 tis., ale vysťahovalo 1,8 tis. osôb). Obmedzili sa pracovné príležitosti a prestali existovať voľné a finančne dostupné byty pre slobodnejší pohyb pracovných síl. Aglomeračný vplyv mesta v podobe jednostranných migračných prúdov sa utlmil. Vysoká miera nezamestnanosti nielen v samotnom meste, ale aj v jeho zázemí nútila ľudí migrovať za prácou nad únosnú dochádzkovú vzdialenosť. Pracovná emigrácia obyvateľstva často súvisela aj so zmenou trvalého bydliska.

Záver

Vývoj obyvateľstva mesta Brezno sa zásadnejšie neodlišoval od populačného vývoja v ostatných, veľkostnou kategóriou podobných mestských sídlach Slovenskej republiky. Mal však svoje špecifiká, ktoré boli podmienené celým radom politických, ekonomických a spoločenských činiteľov. Brezno sa stalo v ére budovania socializmu typom výrazne sa rozvíjajúceho kotlinového mesta s dominujúcou priemyselnou funkciou, ktoré „umelým“ rastom obyvateľstva transformovalo existujúcu krajinnú štruktúru a výrazne ovplyvnilo demografický vývoj vidieckej populácie vo svojom širšom zázemí. Proces urbanizácie sa citeľne prejavil najmä v priestore Mazorníkovo, kde rozsiahlou bytovou výstavbou došlo k premene pôvodnej sídelnej štruktúry s typickým lazničným osídlením.

Literatúra

- ALBERTY, J. a kol., 1981: Formovanie robotníckej triedy v obvode Brezna. Martin (Osveta).
- ALBERTY, J. a kol., 2005: Brezno v premenách času. Banská Bystrica (Harmony).
- BAČÍK, M., 2000a: Vývoj, rozmiestnenie a vybrané znaky štruktúry obyvateľstva okresu Banská Bystrica v období 1869–1995. Prírodovedecká fakulta UK Bratislava (dizertačná práca).
- BAČÍK, M., 2000b: Vývoj obyvateľstva v okrese Banská Bystrica v povojnovom období. Urbánne a krajinné štúdie Nr. 3. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity a Inštitút turizmu a hotelového manažmentu, Prešov, 239–247.
- ČERNIANSKÝ, J., 1990: Populačné priestorové štruktúry Horehronia. Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae. Geographica, 28. Bratislava: SPN, 1989, 117–129.
- HREBLAY, A., 1945: Brezno a jeho okolie (monografia; druhé prepracované a rozšírené vydanie; rukopis; uložené: AVP HM 100, 124, 125).
- KLÍMA, S., 1921: Slovenská vlasť. Praha (Česká grafická únie, úč. s.).
- Kolektív autorov 1965. Brezno sedemstoročné. 1. vyd. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo pre Mestský národný výbor v Brezne, 1965. 216 s.
- KVIETOK, L., 1943: Zemepis Horehronia (vlastivedná štúdia Banskobystrického a Breznianskeho okresu). Zvolen.
- LOBOTKA, V., 1990: Vývoj obyvateľstva Brezna. Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae. Geographica, 28. Bratislava: SPN, 1989, 131–147.
- MLÁDEK, J., 1990: Socioekonomické priestorové štruktúry v regióne Horehronie – syntéza. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica, 28. Bratislava: SPN, 1989, 191–205.
- MLÁDEK, J., BORŽÍKOVÁ, E., ČERNIANSKY, J., KOREC, P., OTRUBOVÁ, E., SLAVÍK, V., SPIŠIAK, P., ZEMKO, I., 1989: Hodnotenie vplyvu ľudskej aktivity na kvalitu životného prostredia v regióne Horehronie. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae. Formatio et Protectio Naturae, Nr. 13. Bratislava: SPN, 1990, 147–154.

- SLAVÍK, V., 1990: Súčasná transformácia sídelnej štruktúry Horehronia. Acta Facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae. Geographica, 28. Bratislava: SPN, 1989, 149–170.
- SÝKORA, L., 1999: Proměny vnitřní prostorové struktury postkomunistické Prahy. Acta FSHNUP, Přírodní vědy XXXII, Folia Geographica, Prešov, 3, 98–103.
- ŽUDEL, J., 1987: Obyvateľstvo slobodných kráľovských miest na Slovensku v 2. polovici 18. storočia. Geografický časopis, 39, 2, 148–168.
- Lexikon obcí ČSSR 1850–1970, I/2. FSÚa SEVT, Praha (1978).
- Obyvateľstvo okresu Banská Bystrica podľa obvodov a obcí v rokoch 1991–1995. OO ŠÚ SR, Banská Bystrica (1996).
- Organizácia osídlenia SSR. Urbanita, 51, Urbion, Bratislava (1986).
- Pohyb obyvateľstva Banskobystrického kraja. KS ŠÚSR, Banská Bystrica (1996–2008).
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Brezna. Mestský úrad - útvár rozvoja mesta, Brezno (2004).
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1970. OO SŠÚ, Banská Bystrica (1974).
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980. OO SŠÚ, Banská Bystrica (1982).
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1990. OO SŠÚ, Banská Bystrica (1992).
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001 - základné údaje. KS ŠÚSR, Banská Bystrica (2002).
- Štatistický lexikon obcí ČSSR 1982, díl 2. FSÚa SEVT, Praha (1984).
- Štatistický lexikon obcí Slovenskej republiky 1992. ŠÚSR, ŠEVT Bratislava (1994).
- Štatistický lexikon obcí Slovenskej republiky 2002. ŠÚSR, ŠEVT Bratislava (2003).

The Population Development and Residential Changes in the Town of Brezno

Miloš BAČÍK

***Summary:** The development of the population in the town of Brezno was not significantly different from the population development in other Slovak towns of the same or similar size. However, it had its own specific features related to the whole range of political, economic and social factors. In the era of socialism, Brezno - the town situated in the basin - developed rapidly due to dominating industry. As a consequence an “artificial“ increase of the population had an impact on the residential changes and demographic development of the rural population in the nearby areas of Brezno. The process of urbanization can be clearly seen mainly in the Mazorníkovo housing estate where the construction of a large number of flats changed the original village into the town’s largest housing estate.*

Adresa autora:

Mgr. Miloš Bačík, PhD.
Katedra geografie a krajinnej ekológie, Fakulta prírodných vied,
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
bacik@fpv.umb.sk